

Partizanų likimai

Leonas Tursa

Okupavus rusams antrą kartą Lietuvą ir prasidėjus mobilizacijai, daugumas aplinkinių kaimų – Kušlių, Mikėnų, Kėpių, Vanagiškių, Butkiškių, Bėkinčių, Linskio, – šaukiamo amžiaus vyrų kreipėsi į mane patarimo, ką tokiu atveju daryti.

Aš, pasitaręs su teisininku Jonu Merkiu, gim. 1916 m., iš Kėpių kaimo, patarėme neiti į kariuomenę. Aš ir jis tuo laiku gyvenome kaime. Mūsų patarimo minėtų kaimų vyrai paklausė, ir niekas į kariuomenę neišėjo. Po kurio laiko prasidėjo gaudynės kariuomenei tinkamų vyrų. Jose dalyvavo skrebai, o dažnai prisidėdavo ir kariuomenė. Ir štai vienu gaudynių metu pas ūkininką Rožę Aulelių kaime rado kortomis lošiančius tris 16–17 metų paauglius. Juos suėmė ir, pavėdėję prie Kušlių miško, sušaudė. Tai įvyko prieš pat šv. Kalėdas. Šis įvykis sukėlė didžiausią gyventojų pasipiktinimą ir liūdesį. Vyrų, matydami, kad kitos išeities nėra, apsiginklavę trofėjiniais ginklais pradėjo rinktis į miškus. Branduolys buvo Kušlių miške: Jonas, Bronius ir Vytautas Leikos, Feliksas Šukys, mano brolis Nikodemus ir aš, Juozas ir Bronius Gudai iš Mikėnų, broliai Juozas ir Bronius Adomaičiai iš Girešių, Felikasa ir Bronius Gimbučiai iš Kėpių, minėtasis teisininkas Jonas Merkys iš Milaišių, Balys Jurgelionis. Šio pirmojo būrelio vadu išrinko mane. Išgirdę ir sužinoję, kad Kušlių miške susidarė partizanų būrys, iš artimesnių kaimų vyrai pradėjo rinktis į šį būrį. Taip susidarė apie 20 partizanų. Ginklai buvo labai įvairūs: daugiausiai rusiški automatai, šautuvai ir kulkosvaidis. Žinoma, tai buvo nepilnaverčiai ginklai, bet toliau bepartizanaujant jie keitėsi, gerėjo. Buvo paimta iš skrebu ir gyventojų, pastarieji jų turėjo ir su mielu noru perdavinėjo. Skrebai, pajutę, kad Kušlių miške susibūrė partizanų būrys, jo iš tolo vengė ir vieni be kariuomenės nesirodydavo. Gal todėl šiame krašte nėra toks didelis išvežtųjų ir nukentėjusių nuo skrebų gyventojų skaičius. Čia reikia pridurti, kad skrebus daugiausiai sudarė Užpalių miestelio ir apylinkių padugnės, girtuokliai, chuliganai.

Mūsų būrio partizanų tikslas buvo kuo daugiau išsaugoti Lietuvai vyrų ir vengti susidūrimų su kariuomene, o, iškilus reikalui, garbingai kovoti, kad okupantai pajustų mūsų ryžtą ir drąsą. Susiradę rašomąją mašinėlę, pradėjome spausdinti atsišaukimus, reikalavome, kad skrebai mestų ginklus ir baigtų terorizavę gyventojus. Vėliau sudarėme redakcinę kolegiją, į kurią įėjo Jonas Merkys, Vytautas Vaškėlis iš Degėsių kaimo, ir vienas moksleivis iš Utenos, kurio pavardės neprisimenu. Klausydavome užsienio radijo ir, surinkę mus jaudinančias žinias, leisdavome laikraštį ir platindavome tarp mums patikimų gyventojų. Čia taip būdavo renkamos žinios iš partizaninio gyvenimo apie jų kovas ir rūpesčius. Jis pasirodydavo kas du–tris mėnesius. Gyventojai jų labai laukdavo ir prašydavo duoti paskaityti. Jis eidavo iš rankų į rankas. Mūsų leidžiamas laikraštukas paskatino prie mūsų būrio prisijungti Svėdasų, Kamajų ir Zarasų partizanų būrius. Taigi jau susidarė rinktinė, kuri pasivadino Gediminiečių rinktine. Buvo sudarytas rinktinės štabas. Mūsų štabui pradėjo vadovauti majoras Sabaliauskas. Jis buvo rinktinės vadas. Nepriklausomybės metais jis dirbo kariuomenės štabe. Štabo viršininku buvau paskirtas aš. Mūsų būrio vadovavimą perėmė Juozas Kemeklis iš Šarkių kaimo, slapyvardžiu Rokas.

Rinktinės vadą vadinome tiesiog „dėde“, nes jis jau buvo solidaus amžiaus. Mano slapyvardis (kaip štabo viršininko) buvo Patrimpas. Mano pareiga buvo lankyti mūsų rinktinei priklausančius būrius. Aptardavome tokius klausimus, kaip drausmingumas, susiklausymas ir visus kitus iškilusius reikalus. Tai buvo nelengvas darbas, nes čia dažnai iškildavo tokių klausimų, kaip susidorojimai su kai kuriais gyventojais dėl nesugyvenimo su kaimynais, neteisingi skundai. Rinktinės vadas ir aš su visu mūsų štabu buvome nusistatę prieš bet kokią susidorojimą su sėsliais gyventojais, jų apiplėšinėjimą, turto grobimą, o tokių reikalų pasitaikydavo. Ypač tuo užsiimdavo neorganizuoti pavieniai individai. Būrių vadai buvo įpareigojami su jais susitvarkyti, griežtai juos įspėti, kad nežemintų partizano vardo ir kad tokie dalykai nesikartotų. Drausmingumu ypač pasižymėjo Kamajų būrys. Prisimenu, kai vieno apsilankymo metu iš gyventojų sužinota, kad yra iš Kamajų miestelio į kaimą atvažiuavęs skrebas. Operatyviai buvo suorganizuoti keli aktyvesni partizanai, ir tas „svečias“ buvo likviduotas.

Aštrus buvo maisto aprūpinimo klausimas. Žinoma, gyventojai mums labai daug padėdavo, bet, nenorėdami per daug jų apsunkinti, mes ir patys tuo rūpindavomės. Vizituodamas būrius, patariau būrių vadams, kad jie pasiimtų iš pieninių sviestą, sūrius, o iš malūnų miltus ir neduotų tuo pasinaudoti maskoliams. Šis patarimas buvo plačiai įgyvendintas. Pvz., Kušlių būrys aptuštindavo Duokiškio pieninę ir Degėsių malūną, o kada ten daugiausiai yra gėrybių, mums pranešdavo gyventojai.

1944 m. buvo duotas tuometinės valdžios įsakymas pradėti kirsti Kušlių mišką. Į šiuos darbus prievartos būdu buvo varomi dirbti apylinkės gyventojai. Kušlių būrys tuo susirūpino, ir buvo nuspręsta neleisti miško kirsti, išvaikyti iš darbovietės kirtikus. Kai kirtėjai susirinko ir pradėjo mišką kirsti, partizanai juos apsupo ir pradėjo šaudyti į viršų, reikalaudami tuojau iš miško išsinešdinti. Kirtėjai suprato, koks čia reikalas, nes tai buvo daugiausiai vietos gyventojai, metė kirtimą ir, bėgdami iš miško šaukė: „Ačiū, vyrai, daugiau jūs mūsų čia nebematysite.“ Ir tikrai po to karto niekas nebandė miško kirsti.

1945 m. į mūsų būrį atkeliavo Zarasų partizanų būrys, nes juos labai pradėjo persekioti kariuomenė su skrebaus. Tuo pasinaudodami nutarėme Užpalių skrebaus suruošti pasalas, kad atitrauktume Zarasų skrebę ir kariuomenės dėmesį. Buvome apsisoję nedideliame Degėsių kaimo miškelyje. Du ginkluoti partizainai dienos metu pasirodė Norvaišių kaime, nes čia gyveno nemažai rusų ir šiaip tai valdžiai palankių gyventojų. Kaip ir tikėjomės, tuojau pasirodė skrebai. Palikti pasaloje partizanai pasikarščiavo ir per anksti juos apšaudė. Nušovė jų arklį ir vieną skrebę, o kitiems pavyko pabėgti. Po keleto valandų pastebėjome, kad Degėsių miškelį pradeda supti atvažiavusi kariuomenė iš Utenos, Kamajų ir Svėdasų. Mūsų laimei, jie nebuvo susitarę ir pradėjo supti netvarkingai, net Užpalių ir Svėdasų skrebai susišaudė tarpusavyje. Mes tuo pasinaudojome ir laimingai iš to apsupimo prasiveržėme be nuostolių, tik vienas partizanas buvo lengvai sužeistas į koją. Vietos gyventojai mus patikino, kad kariuomenė tikrai turėjo nuostolių, nes mes juos buvome išleidę į tarpukalnę ir kryžmine ugnimi apšaudėme. Todėl, be abejo, turėjo būti ir aukų. Šis susišaudymas vyko jau beveik prieblandoje, tad mums buvo lengva atsikratyti persekiojimų, nes kariuomenė nesiryžo ar nedrįso mūsų persekioti, o mes per nakties žygį persikėlėme į tolimesnius Svėdasų rajono miškus. Rytojaus dieną kariuomenė pradėjo aplinkinių kaimų ir miškelių valymą, bet tai buvo bergždžias darbas, nes mes jau buvome jiems nebesiekiami. Vis dėlto mes savo tikslą pasiekėme, nes palengvinome Zarasų partizanų padėtį.

Skaudi nelaimė įvyko 1945 m. liepos mėnesį, kai žuvo mūsų štabo narys – redaktorius Jonas Merkys. Aš tuo laiku buvau išvykęs pas Svėdsų partizanus. Apie jo žūtį papasakojo mano brolis Nikodemus. Merkys dienos metu buvo parėjęs į savo namus, nes jie buvo visai netoli Kušlių miško. Grįžtantį į mišką jį pastebėjo iš kažkur atsiradę kareiviai. Gal tai buvo pasala. Jie pradėjo šaudyti. Netoli miško jam buvo peršauta ranka. Kareiviai tai pastebėjo ir ėmė persekioti su šunimi. Sužeidimas, matyt, buvo skaudus, nes jis prarado orientaciją ir, išbėgęs į laukus, pasislėpė žolėje, bet persekiotojai jį surado ir vietoje nušovė. Buvo palaidotas Mikėnų kaimo kapinėse, vėliau perkeltas į Užpalių kapines.

Pasibaigus karui ir paskelbus amnestiją, partizanų padėtis pasidarė gana sunki, nes niekas nebetikėjome, kad sulauksime kokios nors pagalbos. Daug partizanų, ypač karių šeimos, nebuvo nukentėjusios, poradėjo pamažu legalizuotis, o ir kiti, pamatę, kad besilegalizavusių partizanų niekas nepersekiuoja, vis daugiau ėmė registruotis. Mūsų rinktinės vadas ir štabas tam neprieštaravome, nes matėme, kad mūsų padėtis yra beviltiška. Supratome ir tai, kad dauguma grįžusių bus ištremti. Žinoma, ši nuomonė vėliau pasitvirtino, nors kai kurie partizanai nebuvo persekiojami. Taip mūsų gretos labai sumažėjo. Liko tik pasišventę gyventi ar mirti. Skrebai ir enkavėdistai pajutę, kad partizanų pasipriešinimas sumažėjo, ėmėsi drąsiau mus persekioti. Žiemos metu po keletą išsirengėme bunkerius klojimuose pas ūkininkus ir taip slapstėmės, o sulaukę vasaros grįžome į miškus.

Utenos enkavėdė viršininkas majoras Naumovas ar Nesterovas (tikrai neprisimenu) labai norėjo, kad aš legalizuočiausi, nes tikėjo, kad tada ir kiti partizanai paseks mano pavyzdžiu, o už tai jam buvo pažadėtas papulkininkio laipsnis. Per ūkininkus jis ieškojo kontakto su manim, nes labai norėjo susitikti ir pasikalbėti. Buvo susitarta per vieną ūkininką, kad Kyšūnų kaime turi įvykti mūsų

susitikimas. Jis pažadėjo, kad į susitikimą atvažiuos tik su savo adjutantu. Tai buvo 1945 m. liepos mėnesį. Numatytą dieną su partizanu Juozu Gudu (jis tebegyvena Utenoj), pasirinkę gerą stebėjimo postą laukėme atvažiuojant majoro. Lygiai 11 val., kaip buvo sutarta, per žiūronus pastebėjome, kad dengtas sunkvežimis, o vėliau ir kitas, pravažiavo pilni kariuomenės, o už keleto minučių pasirodė tanketė, kuria važiavo majoras. Žinoma, mudu tuojau pasitraukėme į mišką. Vėliau tas ūkininkas pasakojo, kad jis esą dėl to nekaltas, kad taip įvyko, nes jam besirengiant į susitikimą, į Uteną atvažiavęs vidaus reikalų ministras generolas Bartasiūnas ir jam neleides tik dviese važiuoti. Šis faktas pasitvirtino, nes tada tikrai į Uteną buvo atvažiavęs generolas. Majoras labai apgailestavo, kad susitikimas neįvyko ir prašė ūkininką pranešti man, kad aš nustatyčiau datą ir vietą, nesvarbu, kur tai būtų, o jis atvažiuos vienas.

Jis garantavo, kad už tai bus gražinti iš tremties mano tėvai ir brolio šeima, nes jie buvo ištremti 1944 m. vasarą dėl to, kad aš ir mano brolis buvome partizanai. Žinoma, aš jau nebesileidau į jokias kalbas, nes tai buvo beviltiška.

Likusių partizanų persekiojimas vis didėjo. Atsirado atėjusių iš plačiosios tėvynės jaunų vyrų ir moterų, kurie tariamai ieškodami darbo, šnipinėjo ir ieškojo, kur slepiasi partizanai. Tokių „darbuotojų“ mūsų būrys sučiupo bent porą. Dėl jų žuvo ir mano brolis Nikodemus. Grįžę iš tolimos kelionės mes apsinakvojome Kušlių miške. Tikriausiai mus pastebėjo tokie šnipai ir pranešė enkavedistams. Jau ankstų rytą supratome, kad esame supami. Buvome šešiese. Pasirinkę tinkamiausią vietą, mes prasiveržėme, bet mano brolistuo metu žuvo. Jį skrebai nuvežė prie Užpalių kapinių ir užkasė miškelyje. Po poros dienų mano kaimynai jį atkasė ir palaidojo Mikėnų kapinėse, o vėliau – Užpalių kapinėse.

Žuvus būrio vado Roko broliui ir smarkiai sumažėjus būriui, niekam nieko nepranešęs jis dingio. Buvo spėliojama įvairiai: kad jis pakeitęs pavardę išvažiavo į kokį nors miestą ar slapstosi vienas. Daugiau mes nieko apie jį nesužinojome. Tik dabar išgirdau, kad jis žuvo prie Labanoro girios. Jis vadovavo skraidančiam būriui. Taigi būrys visiškai sumažėjo dar keliems legalizavusis. Likome tryse: aš, Bronius Gudas, kuris po kurio laiko irgi legalizavosi, ir Balys Žukauskas. 1946 m. rudenį jau anksčiau legalizavusis partizanas Felikas Gimbutis man parūpino dokumentus svetima pavarde (Šatas). Bronius Gudas neilgai išbuvo užsiregistravęs. Pas jį į namus Mikėnų kaime užvažiavo du skrebai ir jie tarp savęs susipyko. Bronius juos apdaužęs pabėgo. Juodu su Baliu žukausku slapstėsi apie metus laiko. Per tą laiką jie nušovė vieną Užpalių skrebę ir buvo įmetę Užpaliuose nakties metu į vieno skrebo kambarį granatą, bet jo tuo metu kambaryje nebuvo. 1947 m. vasarą buvo nušautas Bronius Gudas, o Balys Žukauskas po kiek laiko buvo suimtas gyvas ir daugiau apie jį niekas nieko nesužinojo. 1946 m. spalio mėn mudu su Gimbučiu išvažiavome į Kauną ir pradėjome mokytis buhalterijos kursuose. 1947 m. kovo mėn. mus išdavė vienas buvęs policininkas ir mus areštavo. Po kiek laiko nuvežė tardyti į Uteną. Kaune mus gerokai apdaužė tardytojai, o Utenoje mušimu beveik nepatyrėme, nes mane tardė osetinas kapitonas, kuris tikrai buvo ne sovietiškas. Tais pačiais metais karinis tribunolas mus nuteisė 10 metų darbo lageriuose ir 5 metams teisinį suvaržymą.

Kai jau buvau nuteistas, mane pašaukė į teismą dėl parodymų Abromiškio kaimo Reginos Repšytės byloje. Ji buvo kaltinama kaip buvusi partizanų ryšininkė. Aš visiškai išsigyniau, kad jos nepažįstu ir apie ją nieko nežinau. Man buvo nuostabu, kad, kai mane vedė prižiūrėtosjas į teismo posėdį, pasklausė, ar aš pažįstas tokią Repšytę. Aš jam pasakiau, kad jokios Repšytės nepažįstu. Tai jis sako, ir ginkis, kad jos nepažįsti, ir ji bus išteisinta. Taip ir įvyko, nors ji daug padėjo partizanams.

Mūsų būrio geriausiu ryšininku buvo Jonas Gražys iš Vanagiškių, kuris musm visomis savo išgalėmis padėjo ir sunkią valandą mus visokiais būdais gelbėjo.

Iš Lukiškių kalėjimo buvau išvežtas į Sverlovsko sritį, Idelio lagerį, o vėliau į Kaliningradą, į anglių kasyklas. Lageryje išbuvau 8,5 metų.

Ką teko lageryje išgyventi, šiuo metu baisu ir pagalvoti. Tai badas, šaltis, alinantis darbas, pasityčiojimas iš žmogaus, tikras Dantės pragaras. Apie tai plačiau nėra ko ir pasakoti, nes spaudoje apie tai labai plačiai rašoma ir pasakojama.

Į Lietuvą grįžau 1957 m. spalio mėn. Bet ir grįžus į Kauną persekiojimai nesiliovė; tai įvairios apklausos, tai jų noras užverbuoti, kad dirbčiau jų naudai, netgi buvo Kauno miesto centro komiteto nutarimas, kurį aš pats skaičiau, kad įmonjės nepriimtų manęs dirbti tarnautoju. Bet buvo ir puikių vyrų tarp komunistų, kurie man daug padėjo tuo sunkiu laikotarpiu.

Šiek tiek apie save. Gimiau Kušlių kaime 1914 m. gegužės 1 d. Tėvai turėjo 14 ha žemės. Buvome keturi broliai ir dvi sesutės. Baigiau Utenos gimnaziją, tarnavau kariuomenėje. Studijavau Kaune Vytauto Didžiojo universitete. Abu tėvai mirė tremtyje. Kur jie palaidoti, tai iki šiol ir nesužinojau.